

AGNIESZKA ROSA

ORCID [0000-0002-8560-1387](https://orcid.org/0000-0002-8560-1387)

arosa@umk.pl

(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

O SPOŁECZNYCH ROLACH ARCHIWÓW WE WSPÓŁCZESNYM DISKURSYE ARCHIWALNYM W POLSCE NA MARGINESIE DYSKUSJI PANELOWEJ „ARCHIWA W PRZESTRZENI PUBLICZNEJ”

Słowa kluczowe: funkcje archiwów, archiwa w społeczeństwie, demokratyzacja archiwów, prace publiczne archiwów, działalność edukacyjna archiwów, działalność naukowa archiwów, społeczne role archiwów

Streszczenie

Celem artykułu jest podsumowanie refleksji na temat obecności archiwów w przestrzeni publicznej, postrzeganej jako realizacja ich funkcji lub ról społecznych, jaka ma miejsce w ostatnich latach w archiwalnym dyskursie naukowym w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem dyskusji, jaka się odbyła w czasie panelu „Archiwa w przestrzeni publicznej” na XX Powszechnym Zjeździe Historyków w Lublinie we wrześniu 2019 r. Do zgromadzenia danych została wykorzystana metoda analizy tekstów za pomocą techniki analizy jakościowej. Do analizy danych natomiast metoda analizy i krytyki piśmiennictwa, a także metoda dedukcji, która umożliwiła ocenę i weryfikację zgromadzonych informacji. W artykule odniesiono się do tematyki poruszanej na archiwalnych konferencjach naukowych w ostatnim roku, przeanalizowano najnowszą i podstawową literaturę opublikowaną na łamach polskich czasopism i w monografiach dotyczącą funkcji i społecznych ról archiwów, a także do współczesnych badań w paradygmacie antropologicznym w archiwistyce. Na bazie zgromadzonych danych odniesiono się do ogólnych wniosków, jakie płyną z dyskusji przeprowadzonej w czasie panelu „Archiwa w przestrzeni publicznej” w Lublinie. Przede wszystkim wskazano na rozbieżności w postrzeganiu ról i funkcji archiwów między archiwami (pracującymi w nich archiwistami) i elementami z ich otoczenia (głównie użytkownikami i współpracownikami archiwów), a także między archiwistami-praktykami i archiwistami-teoretykami.

AGNIESZKA ROSA

ORCID [0000-0002-8560-1387](https://orcid.org/0000-0002-8560-1387)

arosa@umk.pl

(Nicolaus Copernicus University in Toruń)

SOCIAL ROLES OF ARCHIVES IN CONTEMPORARY ARCHIVAL DISCOURSE IN POLAND, AS AN ADDENDUM TO THE PANEL DISCUSSION “ARCHIVES IN PUBLIC SPACE”

Keywords: functions of archives, archives in society, democratization of archives, public works of archives, educational activity of archives, scientific activity of archives, social roles of archives

Abstract

The objective of the article is to summarize the reflections on presence of archives in the public space, perceived as realization of their functions or social roles as debated in recent years in Polish scientific archival discourse, with particular emphasis on the discussion of the “Archives in public space” panel during the 20th General Congress of Polish Historians which took place in September 2019 in Lublin. Data was collected using the qualitative text analysis method and analysed using the literature analysis and critique method, as well as deduction method, which allowed evaluation and verification of collected information. The article touches upon the topics discussed during scientific archival conferences over the past year, analyses most recent and basic papers on functions and social roles of archives, published in Polish periodicals and monographies, as well as modern anthropological-paradigm research within the framework of archival science. Based on collected data, a commentary was offered on general conclusions from the “Archives in public space” panel discussion in Lublin. First and foremost, discrepancies were indicated regarding the perception of functions and roles of archives between the archives (archivists employed there) and the persons in their environment (mostly users and collaborators of archives), as well as between practitioner archivists and theoretician archivists.

Problematyka funkcji i zadań archiwów zajmuje dosyć wysokie miejsce we współcześnie podejmowanym dyskursie naukowym. Mamy do czynienia z bogactwem wydarzeń i prac odwołujących się do zagadnień zasadniczych, w których zadawane są pytania o tożsamość archiwum i jego rolę w społeczeństwie, kulturze i ogólnie świecie.

Celem artykułu jest podsumowanie refleksji na temat obecności archiwów w przestrzeni publicznej, postrzeganej jako realizacja ich funkcji lub ról społecznych, jaka ma miejsce w ostatnich latach w dyskursie naukowym, ze szczególnym uwzględnieniem dyskusji, która odbyła się w czasie panelu „Archiwa w przestrzeni publicznej” na XX Powszechnym Zjeździe Historyków w Lublinie we wrześniu 2019 r.

W samym 2019 r. wspomniana problematyka dominowała na wielu konferencjach naukowych z zakresu archiwistyki. W ramach Siedleckich Spotkań Archiwoznawczych pt. „Archiwa w Polsce: wczoraj – dziś – jutro. 100 lat archiwów państwowych”¹, podejmowana była problematyka związana ze 100-leciem archiwów państwowych i ich obecnością w społeczeństwie, a także relacjami archiwów z tzw. światem zewnętrznym. Celem konferencji naukowej pt. „Archiwiści i historycy w służbie państwa i społeczeństwa od późnego średniowiecza do końca XX wieku”², która odbyła się w Warszawie, było przyjrzenie się zmieniającym się funkcjom i zadaniom archiwistów i historyków, jakie, poczynając od późnego średniowiecza, na czasach współczesnych kończąc, podejmowali i pełnili oni w służbie państwa i społeczeństwa. Dwie kolejne konferencje w 2019 r. w Toruniu: Symposia Archivistica pt. „Problemy funkcji archiwów”³, a także Toruńskie Konfrontacje Archiwalne pt. „Komu i do czego potrzebne są archiwa?”⁴, wprost odwoływały się do problematyki funkcji i roli archiwów. Organizatorzy konfrontacji archiwalnych, poszukując odpowiedzi na postawione w tytule konferencji pytanie, wskazywali ogólne cele powoływania i posługiwania się archiwami, wymieniając wśród nich potrzeby: prawno-administracyjne, informacyjno-polityczne, budowania pamięci

¹ Konferencja naukowa w Siedlcach w dniach 14–15 lutego 2019 r. pt. „Archiwa w Polsce: wczoraj – dziś – jutro. 100 lat archiwów państwowych”, zorganizowana przez Archiwum Państwowe w Siedlcach, Zakład Archiwistyki Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Archiwum Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Archiwum Diecezjalne w Siedlcach, Stowarzyszenie Archiwistów Polskich. Oddział w Siedlcach.

² Konferencja naukowa w Warszawie, 16–17 maja 2019 r., pt. „Archiwiści i historycy w służbie państwa i społeczeństwa. Od późnego średniowiecza do końca XX wieku”, zorganizowana przez Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk i Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego.

³ Konferencja naukowa w Toruniu, 7–8 listopada 2019 r., z cyklu: Symposia Archivistica pt. „Problemy funkcji archiwów”, zorganizowana przez Instytut Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu, Archiwum IPN i Radę Naukową „Symposia Archivistica”.

⁴ Konferencja naukowa w Toruniu, 5–6 grudnia 2019 r., z cyklu: Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, edycja VII pt. „Komu i do czego potrzebne są archiwa?”, zorganizowana przez Instytut Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu.

i tożsamości, strzeżenia przywilejów i czystości grupy, dokumentacyjno-historyczne, kontrolne, wymierzone w innych – rządzących, rządzonych, obcych. Zastanawiano się nad istotą i tożsamością archiwów.

Istnieje też wiele publikacji z ostatnich lat, których autorzy opisują zadania i społeczne role archiwów w obecnym świecie, skupiając się na jednej wybranej funkcji, działaniach archiwów lub analizując je kompleksowo. Warto przywołać dwie prace zbiorowe, pierwszą wydaną przez ośrodek toruński⁵ i drugą opublikowaną przez ośrodek poznański⁶. Zwraca się w nich uwagę zwłaszcza na nowe obszary działań archiwów i zadania, które stawia się archiwom – wynikające z przepisów prawa, rozwoju technologii, ale też przemian kulturowych następujących w społeczeństwie. Poszukuje się też nowych metod i procedur badawczych pozwalających na badanie zmieniającej się przestrzeni archiwum i jego otoczenia, poznanie archiwum, stąd też w publikowanych pracach widoczne jest zainteresowanie ożywieniem na styku archiwistyki i antropologii kulturowej z etnologią, naukami o organizacji i zarządzaniu, a także informatologią, skutkujące ciekawymi rozważaniami na temat roli i zadań archiwów. Ponadto poszczególne funkcje i role społeczne archiwów były przedmiotem gruntownych badań mających na celu analizę ich zakresu i form realizacji, opublikowanych następnie w monografiach naukowych, np. *Funkcja edukacyjna archiwów*⁷, *Nowe wyzwania archiwów. Komunikacja społeczna i public relations*⁸, lub w obronionych pracach doktorskich, np. *Działalność edukacyjna archiwów państwowych w zakresie współpracy ze szkołami*⁹. Rozważania te w głównej mierze współcześnie dotyczą nowych zakresów działań podejmowanych przez archiwa, często określanymi właśnie jako społeczne lub publiczne zadania archiwów, a których celem jest zazwyczaj reakcja na zmieniające się w społeczeństwie i kulturze oczekiwania wobec archiwów. Warto również wspomnieć w tym miejscu o pracach poszczególnych autorów odwołujących się do określonych zadań i ról archiwów, opublikowanych na łamach czasopism i w pracach zbiorowych. Prace te również dotyczą społecznych funkcji archiwów, a także zadań, które wynikają z ról, jakie spełniają archiwa w społeczeństwie, odnoszą się zatem do kulturotwórczej roli archiwów¹⁰, działalności

⁵ *Nowa archiwistyka – archiwa i archiwistyka w ponowoczesnym kontekście kulturowym*, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 4, red. W. Chorążyczewski, W. Piasek, A. Rosa, Toruń 2014.

⁶ *Nowe funkcje archiwów*, red. I. Mameczak-Gadkowska, K. Strykowski, Poznań 2015.

⁷ A. Rosa, *Funkcja edukacyjna archiwów*, Warszawa 2012.

⁸ M. Jabłońska, *Nowe wyzwania archiwów. Komunikacja społeczna i public relations*, Toruń 2016.

⁹ H. Mazur, *Działalność edukacyjna archiwów państwowych w zakresie współpracy ze szkołami*, praca doktorska napisana pod kierunkiem dr. hab. Waldemara Chorążyczewskiego, prof. UMK, Zakład Archiwistyki, Toruń 2019.

¹⁰ Wiele prac na ten temat znaleźć można np. w Pamiętniku Zjazdu Archiwistów Polskich w Kielcach, zob.: J. Kowalik-Bylicka, *Formy oddziaływania archiwum terenowego na rozwój kultury lokalnej na przykładzie działalności Archiwum Państwowego w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim*,

oświatowej, popularyzatorskiej i edukacyjnej¹¹ oraz promocyjnej¹² archiwów, regionalnej roli archiwum¹³ i roli archiwum jako placówki naukowej¹⁴, czy też ogólnie społecznych funkcji archiwów¹⁵. Autorzy tych prac dostrzegają, że współczesne archiwa w zależności od środowiska, w którym funkcjonują, realizują wiele zadań będących odpowiedzią na zapotrzebowanie otoczenia i wynikających z ról, jakie są tym archiwom przydzielane w społeczeństwie. Stąd też każdemu archiwum państwowemu przypisywane są obecnie funkcje naukowe albo edukacyjne, choć nie każde archiwum w regionie jest silną placówką kulturotwórczą czy ważnym ośrodkiem naukowym.

[w:] *Archiwa bez granic. Pamiętnik VII Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Kielce 20–21 września 2017 r.*, red. W. Chorążyczewski, K. Strykowski, Warszawa 2019, s. 439–446; B. Husar, *Kulturotwórcza, popularyzatorska i integracyjna rola archiwum jako łącznika przeszłości ze współczesnością na przykładzie różnorodnych przedsięwzięć Archiwum Państwowego w Katowicach*, [w:] *ibidem*, s. 447–458.

¹¹ Zob. np.: A. Cieślak, *Edukacyjne funkcje archiwów – trudna misja w trudnej rzeczywistości*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 105–108; A. Rosa, *Funkcja edukacyjna archiwów – stan badań i definicja*, „*Archeion*” 2009–2010, t. 111, s. 331–351; U. Kowalczyk, „*Otworzyć świat archiwów na inne formy ekspresji kulturalnej*” – *działalność kulturalna i edukacyjna Archiwum Narodowego Francji*, *ibidem*, 2013, t. 114, s. 107–114; H. Mazur, *Od prac kulturalno-oświatowych do edukacji w archiwach państwowych. Dzieje myśli popularyzatorskiej i przegląd piśmiennictwa z lat 1930–2014*, *ibidem*, 2015, t. 116, s. 244–290; *idem*, *Z problematyki badań nad działalnością oświatową archiwów*, *ibidem*, 2017, t. 118, s. 22–47.

¹² Zob. np.: M. Jabłońska, *Komunikacja społeczna i public relations w archiwach. Zarys problematyki badawczej*, „*Archiwa – Kancelarie – Zbiory*” 2008, t. 2, s. 63–80; *eadem*, J. Urbański, *Komunikacja w archiwum a jego wizerunek*, [w:] *Zatrzymać przeszłość, dogonić przyszłość. Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Wrocław 5–7 września 2012 r.*, red. W. Chorążyczewski, K. Strykowski, Warszawa 2013, s. 447–454.

¹³ Zob. np.: D. Magier, *Regionalna rola archiwum państwowego w epoce postindustrialnej*, [w:] *Archiwistyka na uniwersytetach, archiwistyka w archiwach*, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 1, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009, s. 213–225; *idem*, *Oddział terenowy archiwum państwowego w środowisku lokalnym*, „*Archiwista Polski*” 2001, nr 2(22), s. 69–71.

¹⁴ Zob. np.: H. Ciechanowski, T. Żuchowski, *Działalność naukowa archiwów państwowych w latach 2011–2016*, [w:] *Archiwa, źródła, historia. Prace ofiarowane w siedemdziesiąte urodziny Profesora Władysława Stępniaaka*, red. E. Rosowska, H. Wajs, Warszawa 2018, s. 69–78; A. Krochmal, *Historyczny zasób Archiwum Państwowego w Przemysłu i jego znaczenie dla badań naukowych*, „*Archeion*” 2017, t. 116, s. 311–346; H. Ciechanowski, *Działalność naukowa archiwów państwowych w koncepcjach naczelnych dyrektorów archiwów państwowych w XXI w. (Artykuł dyskusyjny)*, *ibidem*, 2018, t. 119, s. 317–330; W. Chorążyczewski, *O zbliżeniu bibliotek i archiwów w związku z pełnieniem przez nie funkcji naukowej*, [w:] *Oblicza archiwów i współczesne wyzwania archiwistyki. Studia archiwistyczne*, red. P.A. Czyż, D. Magier, Siedlce 2019, s. 21–42; *idem*, *Funkcja a działalność naukowa archiwów (refleksja na marginesie studiów nad archiwistyką polską okresu międzywojennego)*, [w:] *W 100-lecie polskich archiwów państwowych*, red. I. Mamczak-Gadkowska, K. Skupiński, Poznań 2020, [w druku].

¹⁵ W. Chorążyczewski, *Kilka uwag o wyszukiwaniu w archiwach w powiązaniu z funkcjami społecznymi archiwów*, [w:] *Symposia Archivistica*, t. 7, red. A. Żeglińska, M. Żuławnik, Warszawa 2020, [w druku]; zob. też: M. Jabłońska, *W poszukiwaniu złotego środka: kilka uwag na temat wewnętrznej i publicznej pracy archiwów*, [w:] *Nowa archiwistyka – archiwa...*, s. 151–161.

Analizując dorobek naukowy dotyczący funkcji archiwów, nie sposób też nie odwołać się do literatury starszej, porządkującej w pewien sposób podstawowe kwestie dotyczące zagadnienia i będącej często punktem wyjścia do dalszych rozważań i prac na temat ról oraz zadań archiwów. Wśród prac z tego zakresu warto wspomnieć podręcznik Tadeusza Walichnowskiego, w którym szczegółowo opisał tzw. użytkowe funkcje archiwów, odwołując się do znaczenia zasobu archiwalnego w rozwoju gospodarki, nauki i państwa polskiego¹⁶. Choć tezy zawarte w pracy są wyraźnym odbiciem ówczesnej sytuacji politycznej, nie ulega jednak wątpliwości, że autor w sposób dosłowny dostrzegał usługową rolę archiwum i przechowywanego w nim zasobu archiwalnego. Sytuował archiwa jako urzędy, które prowadzą na wysokim poziomie badania naukowe, które z kolei mają służyć realizacji podstawowych zadań, przede wszystkim różnym formom udostępniania zasobu archiwalnego i informacji o nim. Stanisława Pańków w swojej publikacji poświęconej archiwom¹⁷ w głównej mierze skupiła się na ukazaniu ich użyteczności, roli, jaką pełnią w życiu społecznym i życiu kulturalnym kraju. Najlepiej tę myśl oddają jej słowa: „Główny sens istnienia archiwów i pracy towarzyszącej życiu aktów, to ich użyteczność dla potrzeb urzędowych i badawczych. Nie zawsze tak wyglądała funkcja archiwów i [...] wiele wieków pracowało około jej wykształcenia. Trzeba też było wielkich i krwawych przewrotów rewolucyjnych, które przynosząc narodom wolność społeczną otworzyły także archiwa”¹⁸. Wiele uwagi poświęciła także zagadnieniom popularyzacji zasobu archiwalnego i pracom naukowo-badawczym archiwów. Również Czesław Biernat, w swojej książce odwołując się do problemów archiwistyki współczesnej, podobnie jak Pańków, opisał rolę archiwum jako placówki użytecznej, służącej nauce i gospodarce narodowej¹⁹. Inną propozycję zakresu ról i funkcji archiwów dał Bohdan Ryszewski. Ustalenia tego badacza, dotyczące zakresu, podziału i przedmiotu archiwistyki, w tym także funkcji archiwów, są fundamentalne, jeśli chodzi o rozwój teorii archiwalnej w Polsce²⁰. Ryszewski jako pierwszy wprowadził pojęcie i odwołał się do tzw. prac publicznych archiwów. Jego zdaniem celem tych prac jest udostępnianie zasobu archiwalnego do badań naukowych bądź do celów gospodarczych, administracyjnych i prawnych oraz popularyzacja wiedzy²¹. Dzięki takiej charakterystyce dał nowe spojrzenie na rolę archiwów w społeczeństwie i priorytety zadań przez nie realizowanych. Ryszewski, dostrzegając cztery podstawowe funkcje archiwów, będące uogólnie-

¹⁶ T. Walichnowski, *Kierunki rozwoju archiwistyki polskiej*, Warszawa–Łódź 1979.

¹⁷ S. Pańków, *Archiwa*, Warszawa 1969.

¹⁸ Ibidem, s. 97.

¹⁹ Cz. Biernat, *Problemy archiwistyki współczesnej*, Warszawa 1977, s. 332.

²⁰ B. Ryszewski, *Archiwistyka – przedmiot, zakres, podział (studia nad problemem)*, Poznań–Warszawa 1972.

²¹ Idem, *Udostępnianie zasobu*, [w:] H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 88–98.

niem zadań i czynności realizowanych w codziennej pracy przez archiwistów, czyli: gromadzenie, przechowywanie, opracowywanie i udostępnianie zasobu archiwalnego, nie gubił też perspektywy wskazującej na społeczne role archiwów. Myśl tę, już współcześnie, rozwija jego uczeń, Waldemar Chorążyczewski, wskazując na trzy obszary, role archiwów, idące w poprzek podstawowego podziału funkcji archiwów: prawno-administracyjną (urzędową), naukową i edukacyjną (publiczną)²². Tym samym Chorążyczewski wyjaśnił, że gromadzi się archiwalia, rozmieszcza je między archiwami i w archiwach, opracowuje i udostępnia w sposób optymalny dla pełnienia funkcji prawno-administracyjnej, naukowej lub właśnie trzeciej – określonej jako edukacyjna²³. Każda z tych społecznych funkcji archiwów w inny sposób krzyżuje się z działaniami związanymi z gromadzeniem, przechowywaniem, opracowywaniem i udostępnianiem zasobu archiwalnego. Ponadto w różnych okresach te funkcje nabierały znaczenia pierwszoplanowego, co jest związane ze zmianą paradygmatów archiwalnych, a jednocześnie zmienność ta tłumaczy sprzeczne tendencje i zjawiska w dziedzinie archiwalnej²⁴.

Pozostając przy współczesnym już dyskursie, zdaje się, że owo większe zainteresowanie rolami i funkcjami archiwów, swoiste ożywienie w tej materii, zwłaszcza w ostatnim czasie, spowodowane może być różnymi czynnikami. Pierwszy może wskazywać na to, iż nauka archiwalna i praktyka w archiwach w Polsce uporały się z większością bieżących problemów, głównie natury metodycznej, i nastał czas z jednej strony podsumowań, uwarunkowanych ponadto właśnie obchodzonym jubileuszem 100-lecia sieci polskich archiwów państwowych, i w związku z tym na swobodną, nieobciążoną poszukiwaniem rozwiązań bieżących problemów refleksję naukową, z drugiej zaś strony możliwości oderwania się od tych bieżących problemów i na nowo zajęcia się podstawowymi pytaniami o naturę archiwów, jednak już z innej perspektywy, niż miało to miejsce kilkanaście czy kilkadziesiąt lat temu, w tym wypadku co najmniej z perspektywy 100 lat. Drugi czynnik wskazywać natomiast może na zachwianą pozycję archiwów, brak ugruntowania i na nowo poszukiwanie dla nich miejsca, drogi rozwoju – a może też tożsamości w społeczeństwie, kulturze i świecie? Być może rozpatrywanie archiwów w perspektywie 100 lat daje inne możliwości prowadzenia refleksji, jest także okazją do podsumowań, wyciągania wniosków i planowania działań na przyszłość, zadawania zasadniczych pytań i szukania na nie odpowiedzi? Z pewnością pozycja archiwów w społeczeństwie, nauce

²² W. Chorążyczewski, *Archiwum jako wykluczenie, czyli o pradawnych funkcjach archiwów*, [w:] *Nowe funkcje archiwów...*, s. 22–27; idem, *Teoria archiwalna. Skrypt dla studentów archiwistyki i zarządzania dokumentacją w roku akademickim 2018/2019*, (praca niepublikowana), Toruń 2019, (rozdział: Funkcje a działalność archiwów), s. 45–53.

²³ Idem, *Funkcja a działalność naukowa archiwów (refleksja na marginesie studiów nad archiwistyką polską okresu międzywojennego)*, [w:] *W 100-lecie...*

²⁴ Idem, *Kilka uwag o wyszukiwaniu w archiwach...*

i kulturze jest pochodną ogólnych przemian, do jakich dochodzi w przestrzeni publicznej. Czynnikiem tych oczywiście może być więcej, mogą one wynikać z przemian w samych archiwach i archiwistyce, mogą być też powodowane zewnętrznymi uwarunkowaniami.

Sama refleksja, dotycząca archiwum instytucjonalnego, przechowującego archiwalia wieczyście, jest wielowymiarowa, stąd też może pewne rozbieżności również między stawianymi problemami a proponowanymi rozwiązaniami, oczekiwaniami a efektami, rysowanymi odmiennie w różnych środowiskach. Inne problemy dostrzegane są przez archiwistów pracujących zawodowo w archiwum. Dla archiwisty-praktyka archiwum, to przede wszystkim miejsce pracy archiwisty i jego refleksji metodycznej, teoretycznej, praktycznej, wynikającej właśnie z praktyki i sytuacji, które w przestrzeni archiwum się pojawiają. W refleksji archiwisty-praktyka i jego oczekiwaniach co do jej wyników inne problemy są ważne i zauważalne. Archiwista-praktyk przede wszystkim oczekuje gotowych rozwiązań, wytycznych i podpowiedzi, jak wykonywać te lub inne czynności, lub rozwiązywać bieżące problemy w archiwum. Archiwum to dla niego przede wszystkim urząd przyjmujący interesantów, wydający zaświadczenia, informujący, obsługujący, obwarowany przepisami prawa. Takie postrzeganie roli placówek archiwalnych mocno rzutuje na sam sposób myślenia o archiwum, jego istocie i nurtujących problemach²⁵. Archiwum, to także miejsce, w którym swoje badania, oparte na archiwaliach, prowadzą użytkownicy: historycy, genealodzy, regionaliści i wielu innych – tu przychodzą i szukają źródeł, korzystają z systemu informacji archiwalnej, oczekują pomocy archiwistów, konkretnych narzędzi i rozwiązań. Zrozumiałym jest zatem, że archiwista chce wiedzieć, jak ma obsługiwać takich użytkowników, jak im pomagać, jakie narzędzia dla nich przygotować, jakich pytań może od nich oczekiwać i jakich ma udzielać odpowiedzi, chce jasnego systemu regulacji prawnych i wytycznych wprost wskazujących, jak należy postępować w konkretnej sytuacji dotyczącej kontaktów z użytkownikami zasobu. Archiwum, to również miejsce spotkań, kultury, edukacji, popularyzacji, rozrywki, to tu można się czegoś nauczyć, dowiedzieć, zobaczyć, przeżyć. Archwiści-praktycy do tej roli archiwum czują się często nieprzygotowani, zagadnieniom tym poświęcają jednak w literaturze archiwalnej coraz więcej uwagi, szukając gotowych rozwiązań, ale też dzieląc się własnym doświadczeniem²⁶. Archiwa coraz lepiej współcześnie czują się w roli

²⁵ Zob. np.: teksty w zakładce „Archiwistyka” na blogu „Rotulus” prowadzonym przez Henryka Niestroja, archiwistę pracującego w państwowej sieci archiwalnej, <http://rotulus.arcaion.pl/archiwistyka/> [dostęp: 21.11.2019].

²⁶ Zob. np.: *Archiwum jako warsztat pracy nauczyciela historii. Scenariusze lekcji dla nauczycieli szkoły podstawowej, gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej*, red. T. Stachurska-Maj i V. Urbaniak, Warszawa 2010; „*Bez korzeni nie zakwitniesz*” – *Warszawa moją małą ojczyznę. Scenariusze lekcji dla nauczycieli szkoły podstawowej, gimnazjum i liceum*, red. T. Stachurska-Maj, V. Urbaniak, Warszawa 2012; H. Ciechanowski, *Warsztaty w archiwach*, [w:] *Zatrzymać przeszłość, dogonić przyszłość...*, s. 501–522; A. Belka, *Kampania społeczna „Zostań rodzinnym archiwistą”*, „Archeion”

instytucji kultury, placówki prowadzącej działania edukacyjne, co zwłaszcza jest widoczne i w podejmowanych inicjatywach, i trwającej dyskusji na ten temat²⁷.

Na pytania te, zadawane przez archiwistów-praktyków, w pewnym zakresie starają się znaleźć odpowiedzi również badacze archiwum i jego przestrzeni, archiwiści-teoretycy. W ich refleksji zwłaszcza ważne zdają się jednak być zachodzące procesy i pewne ogólne zależności. Perspektywa jest bardziej ogólna, nie skupia się na praktycznych rozwiązaniach, a szukaniu praw i zasad²⁸. Inne zatem problemy dotyczące archiwów dostrzegane są w refleksji odnoszącej się do archiwum jako obiektu badań archiwisty-teoretyka lub historyka archiwów czy antropologa kultury lub filozofa, uwzględniającej właśnie spoglądanie na archiwum jako obiekt badań, poprzez obserwację relacji między ludźmi (twórcami, użytkownikami, archiwiściami) w archiwum, ludźmi a archiwaliami, archiwaliami a archiwami, a to, co charakteryzuje ten dyskurs w ostatnich latach i mocno wpływa na sam sposób pojmowania roli archiwum i definiowania jego istoty, to perspektywa antropologiczna czy też antropologiczny paradygmat, stawiające w centrum badań człowieka w archiwum z całym systemem jego wartości, potrzebami i zachowaniami. Zachodzą jednak istotne różnice między oglądem

2014, t. 115, s. 733–734; *Ad fontes! – do źródeł! Od konkursu Co wiesz o Kaliszu? do konkursu Odkrywamy tajemnice Kalisza i regionu kaliskiego*, oprac. A. Bestian-Zajac, Kalisz 2014; *Educare necesse est – powrót do źródeł. Przykłady dobrych praktyk edukacyjnych*, red. V. Urbaniak, Warszawa 2017; *Educare necesse est – ale jak i dlaczego? Przykłady dobrych praktyk edukacyjnych*, red. V. Urbaniak, Warszawa 2017; *Gry miejskie w działalności edukacyjnej archiwów*, red. H. Mazur, A. Rosa, Forum Edukatorów Archiwalnych, Kielce–Toruń 2017.

²⁷ A. Cieślak, op.cit.; M. Kietliński, *Rola edukacyjna Archiwum Państwowego w Białymstoku w propagowaniu dziejów „małej ojczyzny”*, [w:] *Edukacja w procesie integracji europejskiej*, red. H. Konopka, Białystok 2003, s. 259–263; T. Matuszak, *Działalność Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim na polu popularyzacji zasobu archiwalnego (głos w dyskusji)*, [w:] *Archiwistyka na uniwersytetach, archiwistyka w archiwach*, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 1, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009, s. 235–240; P. Gut, *O miejsce archiwów państwowych w badaniach nad historią regionu*, [w:] *Silva rerum opera historica, diplomatica et archivistica continens, Andreae Tomczak dedicata*, red. W. Chorążyczewski, M. Hlebionek, Toruń–Warszawa 2012, s. 151–160; M. Dereszyńska-Romaniuk, *W kierunku obecności w przestrzeni publicznej. Edukacja i popularyzacja w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy*, [w:] *Z uczniami, kolegami i przyjaciółmi w świecie nauki. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Chorążyczewski, A. Żeglińska, Olsztyn 2014, s. 199–228; H. Mazur, *Czy możliwe jest historical edutainment w archiwach państwowych? Przykłady stosowania rozrywki i zabawy w działalności edukacyjnej archiwów państwowych w Polsce*, [w:] *Nauczanie przez zabawę*, red. G. Pańko, M. Skotnicka-Palka, B. Techmańska, Wrocław 2015, s. 149–170; idem, *Edukacja archiwalna w Polsce – realna potrzeba czy przejściowa moda?*, [w:] *Historia – pamięć – tożsamość w edukacji humanistycznej*, t. 4, *Archiwum jako „strażnik pamięci”*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, A. Słaby, Kraków 2017, s. 19–32.

²⁸ Zob. też.: W. Chorążyczewski, *O archiwistykę integralną*, „Clio” 2003, nr 3, s. 150–158; idem, *Archiwista-teoretyk? Archiwozof? Archiwistyka?*, „Problemy Archiwistyki” 2009, nr 3, s. 11–16, https://archiwa.gov.pl/images/docs/problemy/WChorazyczewski_3.pdf, [dostęp: 17.11.2019]; idem, *Metodologia archiwistyki: archiwistyka między nauką a refleksją*, [w:] *Archiwistyka na uniwersytetach...*, s. 191–201.

archiwum przez badaczy bezpośrednio związanych z archiwami, tzw. archiwistów-teoretyków czy historyków archiwów, a badaczy zewnętrznych, znających archiwum głównie jako fenomen kulturowy czy zjawisko społeczne²⁹.

Aby wyjaśnić te różnice, warto się odwołać do kategorii poznawczych stosowanych w antropologii kulturowej. Od lat 60. XX w. w antropologii kulturowej znane są dwie perspektywy poznawcze: etic i emic, odwołujące się do sposobów badania kultury. Pierwsza perspektywa jest związana z zewnętrznym obserwatorem kultury, który opisuje ją kategoriami zaczerpniętymi spoza obserwowanej kultury. Duga perspektywa związana jest z oddaniem głosu uczestnikom kultury i temu, jak oni ją rozumieją, jest to badanie kultury od środka, przez jej użytkowników, którzy posługują się kategoriami właśnie z jej wnętrza³⁰. W założeniu modele etyczne są uniwersalne i opierają się na definicjach z innych kultur, natomiast emiczne mają być specyficzne dla poszczególnych kultur, wyjaśnianie zjawisk opiera się na definicjach tych zjawisk stosowanych w badanej kulturze³¹. Oba modele poznawcze doskonale obrazują współcześnie podejmowaną dyskusję naukową o podłożu antropologicznym odnoszącą się do archiwów i archiwistyki³². Mamy do czynienia zarówno z „głosami z zewnątrz”, przyglądającymi się z oddali i będącymi dodatkowo głosami nie archiwistów, postrzegającymi archiwum jako specyficzną kulturę charakteryzowaną poprzez kategorie z jej zewnątrz, często poprzez metafory, jak i z „głosami z wewnątrz” dotyczącymi perspektywy patrzenia na archiwum i archiwistykę jako dyscyplinę naukową, w której centrum znajduje się człowiek wchodzący w interakcję z archiwalią, dodatkowo w ramach której podejmowane są badania empiryczne tej specyficznej kultury, jaką jest archiwum i jego przestrzeń.

Jeśli chodzi o głosy „z zewnątrz”, archiwa stały się we współczesnej refleksji humanistycznej zagadnieniem na tyle ważnym, że doczekały się własnego „zwrotu”. W refleksji tej archiwum to synonim pamięci, władzy, „argument” w dyskusji o statusie historiografii i epistemologicznie kreowanych przez nią obrazów przeszłości³³. Brak jednak w tych ujęciach odniesień do archiwum samego

²⁹ Zob. też: P. Bewicz, *Zwrot archiwalny: fenomen archiwum we współczesnej humanistyce*, praca doktorska napisana pod kierunkiem dr. hab. Waldemara Chorążyczewskiego, prof. UMK, Zakład Archiwistyki, Toruń 2018.

³⁰ Zob.: T.N. Headland, A dialogue between Kenneth Pike and Marvin Harris. On emics and etics, https://scholars.sil.org/thomas_n_headland/controversies/emic_etlic/introduction [dostęp: 15.11.2019].

³¹ Zob.: M. Harris, *The Rise of Anthropological Theory: A History of Theories of Culture*, Walnut Creek, Lanham, Oxford, Altamira Press 2001, s. 570–574.

³² Na takie ujęcie jako pierwszy zwrócił uwagę prof. Wojciech Piasek, historyk historiografii i metodolog historii z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

³³ Za: W. Piasek, *Archiwa – Archiwistyka – Kultura. Wprowadzenie do lektury. Głos z zewnątrz: „Ja” w archiwistyce i archiwum – antropologizowanie archiwistyki. Propozycja toruńskiego środowiska archiwistów*, [w:] *Archiwa – Archiwistyka – Kultura*, red. W. Chorążyczewski, W. Piasek, A. Rosa, Toruń 2020, [w druku].

w sobie, jest ono zazwyczaj jedynie metaforą pewnych nurtujących współczesną humanistykę problemów, opisywane jest za pomocą języka zewnętrznego i zewnętrznych kategorii, archiwum jako placówka zajmująca się gromadzeniem, przechowywaniem, udostępnianiem i opracowywaniem archiwaliów, archiwum–urząd, placówka kultury czy nauki, jest w niej nieobecne. Mocno zwraca się uwagę na odczucia wynikające z obcowania z artefaktami archiwum i cechy archiwum jako zjawiska kulturowego, jego fenomen³⁴. Za patronów zwrotu archiwalnego we współczesnej humanistyce uważa się takich filozofów, jak: Michel Foucault³⁵ i Jacques Derrida³⁶, a także Paul Ricoeur³⁷, Dominick LaCapra³⁸.

Nie brakuje jednak także ujęć z wewnątrz, emicznych, w których archiwum nie stanowi już wyłącznie pretekstu do rozważań nad pamięcią czy zapomnianiem, władzą czy konstruowaniem przeszłości, nad jego fenomenem, choć i te problemy w tych ujęciach są podejmowane lub znacząco wpływają na sposoby myślenia o archiwum. Archiwum w nich nie jest opisywane wyłącznie za pomocą zewnętrznych kategorii kultury, ale jako placówka prowadząca działania archiwalne, kulturową praktykę gromadzenia, przechowywania, opracowywania i udostępniania materiałów archiwalnych, realizująca w społeczeństwie różne role – od urzędowych, poprzez naukowe, po edukacyjne, z których każda ma swoją kulturową przeszłość, teraźniejszość i przyszłość³⁹. W ujęciach tych archiwum postrzegane jest zarówno poprzez swoje działania, jak i przez pryzmat przechowywanych materiałów archiwalnych, które są pod jego opieką, źródeł, które stworzył człowiek i w których jest człowiek z jego całym systemem wartości, emocjami i przeżyciami, a także jako miejsce, w którym spotyka się człowieka, nie tylko tego w źródłach, ale człowieka twórcę źródeł, ich opiekuna i użytkownika, którego można obserwować i badać⁴⁰. Takie zainteresowanie archiwum powoduje, że refleksja nad nim toczona jest właśnie na gruncie archiwistyki, w jej wnętrzu i przez jej badaczy⁴¹, choć wpływ na jej rozwój miały także właśnie przytoczone ujęcia zewnętrzne. W badaniach tych bardzo istotne

³⁴ Zob. też.: P. Bewicz, op.cit.; idem. A. Sitkiewicz, *Zmagania z postmodernizmem i koncepcje archiwum według La Capry, Derridy i Foucaulta*, „Archeion” 2015, t. 114, s. 98–110.

³⁵ M. Foucault, *Archeologia wiedzy*, przeł. A. Siemek, Warszawa 1977.

³⁶ J. Derrida, *Gorączka archiwum. Impresja freudowska*, przeł. J. Momro, Warszawa 2016.

³⁷ P. Ricoeur, *Archives, documents, traces*, Paris 1978; idem, *Historia, pamięć, zapomnienie*, tłum. J. Margański, Kraków 2006.

³⁸ D. LaCapra, *Historia w okresie przejściowym. Doświadczenie, tożsamość, teoria krytyczna*, tłum. K. Bojarska, Kraków 2009.

³⁹ Zob. też.: A. Rosa, K. Siuda, *Antropologia kulturowa i metody etnograficzne w archiwistyce*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2018, nr 9(11), s. 179–194.

⁴⁰ Zob. np.: M. Wiśniewska-Drewniak, *Inaczej to zniknie. Archiwa społeczne w Polsce – wielokrotne studium przypadku* [preprint], Toruń 2019, <https://158.75.1.72/handle/item/6105> [dostęp: 15.11.2019]; A. Rosa, K. Siuda, *Analiza egodokumentalna pamiętników archiwistów jako przyczynek do poznania mentalności określonej grupy zawodowej*, [w:] *Pogranicza archiwistyki*, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 6, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2019, s. 85–100.

⁴¹ Za: W. Piasek, op.cit.

miejsce zajmują role i funkcje archiwów, miejsce archiwów w społeczeństwie, ich tożsamość i samoświadomość archiwistów⁴².

Warto w tym miejscu nawiązać także do praktyki w archiwach i ogólnych zmian, jakie się dokonały i dokonują w ich przestrzeni. XX-wieczny humanocentryzm, który w archiwistyce, wzmocniony też przez zwrot postmodernistyczny⁴³, objawia się głównie w formie perspektywy antropologicznej, jest także widoczny w praktyce archiwów. Wiązać z nim można ogólne zmiany, jakie nastąpiły w przestrzeni archiwum i praktyce archiwalnej ostatnich dziesięcioleci. Są to przede wszystkim pojawienie się nowych, nieznanych dotychczas typów archiwów, nowych sposobów postrzegania działalności archiwalnej – czego najlepszym przykładem są liczne archiwa społeczne, postrzegane też jako archiwa emocji⁴⁴. Pojawili się nowi dysponenci tych różnych archiwów – grupy, stowarzyszenia, organizacje. Znacznie rozszerzono pojęcie archiwum, które ma odpowiadać na potrzeby różnych grup, ich działania dokumentować⁴⁵, zabezpieczać i popularyzować. Nastąpiło swoiste uwolnienie przestrzeni archiwum, zarezerwowanej dotychczas głównie dla władzy i osób uprzywilejowanych – zwłaszcza różnego rodzaju uczonych i urzędników. Równocześnie w społeczeństwie zmieniły się oczekiwania co do roli społecznej i funkcjonowania archiwów. Służą administracji, ale też nauce, kulturze, edukacji, historii i pamięci, całemu społeczeństwu, nie wszystkim, ale każdemu. Nastąpiło także przeformułowanie archiwalnego paradygmatu, czynnością nadrzędną wykonywaną przez archiwa jest udostępnianie, zapewnienie dostępu i jego realizacja, a realizowanie pozostałych zadań archiwów związanych z gromadzeniem, przechowywaniem czy opracowywaniem archiwaliów służy powszechnemu dostępowi⁴⁶. Archiwa mają być otwarte, dostępne, demokratyczne, służyć pomocą, edukować. Mają pomagać w zachowaniu i budowaniu pamięci przez różne grupy i jednostki, i jednocześnie mają dawać prawo do bycia zapomnianym, do tajemnic, chronić prawa jednostki i grupy⁴⁷.

Dyskusja wprost odwołująca się do tych zachodzących w archiwach zmian, dotycząca ich ról i funkcji, miejsca we współczesnym świecie, została podjęta

⁴² Zob. np.: A. Rosa, K. Siuda, *Analiza egodokumentalna...*

⁴³ Zob.: A. Rosa, *Archiwa między historią i pamięcią. Antropologizowanie archiwistyki*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2008, t. 2, s. 99–127; eadem, *O pożytkach z refleksji antropologicznej w archiwistyce – funkcja edukacyjna archiwów*, [w:] *Archiwistyka na uniwersytetach...*, s. 203–211.

⁴⁴ M. Wiśniewska, *Archiwum społeczne – archiwum emocji*, [w:] *Nowa archiwistyka – archiwa...*, s. 77–86.

⁴⁵ Zob. też: T. Czarnota, *Problematyka działalności dokumentacyjnej współczesnych archiwów*, [w:] *ibidem*, s. 53–70.

⁴⁶ Zob.: A. Menne-Haritz, *Dostęp do archiwów, czyli przeformułowanie archiwalnego paradygmatu*, „Archeion” 2002, t. 104, s. 68–96, (artykuł po raz pierwszy publikowany w „Archival Science” w 2001, vol. 1).

⁴⁷ Zob.: H. Ciechanowski, *Archiwum jako miejsce zapomnienia*, [w:] *Nowa archiwistyka – archiwa...*, s. 45–52.

w czasie panelu „Archiwa w przestrzeni publicznej” na XX Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Lublinie⁴⁸. Inicjatorem przedsięwzięcia był naczelny dyrektor archiwów państwowych, zainteresowany dyskusją dotyczącą tożsamości archiwów i ich rolą w społeczeństwie. W czasie panelu zaprezentowano społeczne funkcje archiwów i zadania z nich wynikające z perspektywy dwóch, wydawać by się mogło rozbieżnych podejść, archiwum jako placówki naukowej⁴⁹ i archiwum jako placówki kultury⁵⁰. Referaty zostały przygotowane przez przedstawicieli środowisk praktyków i teoretyków, a każdy referat był swoistym dwugłosem tych środowisk. Ujęto problematykę kompleksowo, nie zabrakło odniesień do praktyki w archiwach i stosowanych rozwiązań, palących problemów, jak również do uogólnień wskazujących zależności występujące w dziedzinie archiwalnej, do praw i zasad stosowanych w archiwistyce. Do udziału w dyskusji panelowej zostały zaproszone osoby z otoczenia archiwów – klienci i użytkownicy archiwów: historyk dyplomacji, historyk gospodarki, historyk dyplomatyk, dziennikarz, archiwista społeczny, a także dyrektor archiwum państwowego⁵¹, każda z tych osób mająca inne relacje i doświadczenia w kontaktach z archiwum. Celem panelu było natomiast poprzez dyskusję z udziałem ekspertów i publiczności ukazanie, w jaki sposób postrzegane są współcześnie miejsce i rola archiwów państwowych w przestrzeni publicznej, które w swoich działaniach łączą prowadzenie działalności naukowej i kulturalnej z funkcją urzędu administracji publicznej.

Panel został podzielony na dwie części, ukazujące dwie płaszczyzny obecności archiwów w przestrzeni publicznej, które z kolei wynikają z ich ról społecznych, czyli oczekiwań, jakie społeczeństwo ma wobec archiwów. Obie te role archiwów, naukowa i edukacyjna (kulturalna/publiczna), są naturalną konsekwencją ich rozwoju, w związku z tym mocno od siebie zależne. Ogólnie role archiwów wiązać można współcześnie z ich troistą tożsamością, będącą naturalnym efektem ich rozwoju. Tożsamość ta wskazuje ich istotę: placówka wiary publicznej–urząd, placówka naukowa i kultury, które kolejno odpowiadają funk-

⁴⁸ Program XX PZHP, <http://xpxzhp.umcs.lublin.pl/Program%20towarzysz%C4%85cy5.pdf>, s. 4, [dostęp: 28.11.2019].

⁴⁹ Archiwa w przestrzeni publicznej, sekcja 1 – W. Chorążyczewski, P. Gut, Historia w archiwach i archiwa w historii. Udział archiwów państwowych w rozwoju historiografii polskiej, [https://xpxzhp.umcs.lublin.pl/Referaty/W.%20Chor%C4%85%C5%BCyczewski.%20P.%20Gut.%20Historia%20w%20archiwach%20i%20archiwa%20w%20historii%20-%20referat%20na%20Zjazd%20\(NDAP\)%20-%202020IX%202019.pdf](https://xpxzhp.umcs.lublin.pl/Referaty/W.%20Chor%C4%85%C5%BCyczewski.%20P.%20Gut.%20Historia%20w%20archiwach%20i%20archiwa%20w%20historii%20-%20referat%20na%20Zjazd%20(NDAP)%20-%202020IX%202019.pdf) [dostęp: 28.11.2019].

⁵⁰ Archiwa w przestrzeni publicznej, sekcja 2 – J. Chojecka, M. Jabłońska, Przestrzenie w archiwach. Archiwa w przestrzeni. Rzecz o obecności archiwów państwowych w świecie i społeczeństwie, [https://xpxzhp.umcs.lublin.pl/Referaty/J.%20Chojecka%20M.Jablonska%20Przestrzenie%20w%20archiwach.%20Archiwa%20w%20przestrzeni%20\(NDAP\)%20-%202020IX%202019.pdf](https://xpxzhp.umcs.lublin.pl/Referaty/J.%20Chojecka%20M.Jablonska%20Przestrzenie%20w%20archiwach.%20Archiwa%20w%20przestrzeni%20(NDAP)%20-%202020IX%202019.pdf) [dostęp: 28.11.2019].

⁵¹ Byli to kolejno: prof. dr hab. Mariusz Wołos, prof. dr hab. Mirosław Klusek, prof. dr hab. Krzysztof Skupieński, red. Krzysztof Plewa, p. Iwona Flis, dr Piotr Dymmel.

cyj: administracyjnej, naukowej i edukacyjnej (publicznej). Funkcja edukacyjna mogła zaistnieć i się rozwinąć dzięki dwóm pozostałym wcześniejszym funkcjom, zwłaszcza funkcji naukowej, do której z jednej strony stoi w jej opozycji – inne paradygmaty im przyświecają, a z drugiej jest jej swoistą kontynuacją. To tak jakby działania podejmowane w toku realizacji funkcji naukowej potrzebowały następnie upowszechnienia, popularyzacji nieograniczonej już wyłącznie do kręgów uczonych, ale szerszej publiczności. Archiwa pełnią swoje role niezależnie od własnej woli. Są obecne w społeczeństwie i muszą mieć świadomość, że społeczeństwo ma wobec nich pewne uwarunkowane wieloma czynnikami oczekiwania, które nie wynikają jedynie z przepisów, narzucanych normatywów i rozwiązań, czy ogólnie jakichś nakazów podejmowanych działań. Potencjał archiwów jest pożądanym przez obywateli i instytucje niezależnie od stosunku samych archiwów do tego faktu⁵². Nie chodzi bowiem wyłącznie o prowadzenie przez archiwa konkretnej działalności, ale służenie różnymi swoimi działaniami realizacji danej roli, uwrażliwienie na te kwestie i ich świadomość, również umożliwianie tych działań innym.

Co ciekawe, przeprowadzonej w czasie panelu dyskusji towarzyszyła ogólna opinia, że polskie archiwa państwowe reagują na potrzeby środowiska, w którym funkcjonują, są przygotowane do współpracy z przedstawicielami świata nauki, ale też różnymi grupami i osobami zainteresowanymi swoją lub swojej najbliższej okolicy przeszłością. Nie zawsze jednak profesjonalnie przygotowana oferta i narzędzia są we właściwy sposób popularyzowane i informacja o nich nie dociera do właściwych odbiorców. Zwłaszcza głosy z widowni wskazywały na zmiany w strukturze użytkowników archiwów, które muszą pociągać za sobą zmiany w samych archiwach. W pracowniach naukowych i czytelnich akt w archiwach jest coraz mniej profesjonalnych historyków, często w swoich badaniach nie korzystają oni już ze źródeł zgromadzonych w magazynach archiwów państwowych, ich zainteresowanie dotyczy innego typu źródeł, których tam po prostu nie ma. Właściwym zatem jest zauważanie zmian, jakie zachodzą w nauce historycznej i dotyczą typów źródeł wykorzystywanych w badaniach historycznych, i reagowanie na te zmiany, a także na potrzeby innych grup, zwłaszcza użytkowników użytkowników, nieprofesjonalnych i dostosowanie oferty do ich potrzeb. W czasie dyskusji wskazano, że do tych innych grup należą także archiwiści spoza państwowej sieci archiwalnej, rodzinni, społeczni, prywatni, którzy często oczekują od archiwów państwowych pomocy i merytorycznego wsparcia w podejmowanych działaniach archiwizacyjnych, dokumentacyjnych i kolekcjonerskich.

Większy dylemat dotyczący tożsamości archiwów i problem z ich społecznymi rolami często mają sami pracownicy tych placówek, zwłaszcza zarządzający archiwami. Swoją uwagę skupiają przede wszystkim na bieżących problemach

⁵² Za: W. Chorążyczewski, *Teoria archiwalna. Skrypt dla studentów archiwistyki...*, s. 48–49.

i ich rozwiązaniu. W dyskusji dotyczącej ról i zadań archiwów odwołują się często do tzw. podstawowych zadań archiwów, wyliczając wśród nich: gromadzenie, zabezpieczanie, opracowywanie i udostępnianie archiwaliów, porównując negatywnie archiwa ze szkołami czy uniwersytetami i wskazując na brak środków czy odpowiednio wykształconej kadry, która poradzi sobie w realizacji zadań wynikających właśnie ze społecznych ról archiwów. W opinii osób będących reprezentantami elementów z otoczenia archiwów: współpracowników, klientów i użytkowników placówek archiwalnych, badaczy dziedziny archiwalnej, archiwa jawią się już nieco inaczej jako placówki realizujące profesjonalnie swoje społeczne role.

Rozdźwięk ten, który zwłaszcza unaoczniał się w czasie wspomnianej dyskusji panelowej, tym bardziej ukazuje, że to społeczeństwo narzuca archiwom pewne role, a samoświadomość archiwistów często jest wtórna wobec tych wymagań, jednak niezwykle istotna, jeśli chodzi o rozwój działań podejmowanych przez archiwa. Tak było z rozwojem funkcji naukowej archiwów, która została archiwom społecznie narzucona, obecnie powszechnie akceptowana przez środowisko. Tak jest obecnie z funkcją edukacyjną archiwów czy ogólnie publiczną ich rolą, która została społecznie narzucona, w wielu środowiskach archiwalnych z powodzeniem jest realizowana, w wybranych wymaga jeszcze pewnego ugruntowania i oswojenia.

Bibliografia

- Ad fontes! – do źródeł! Od konkursu Co wiesz o Kaliszu? do konkursu Odkrywamy tajemnice Kalisza i regionu kaliskiego*, oprac. A. Bestian-Zajac, Kalisz 2014.
- Archiwum jako warsztat pracy nauczyciela historii. Scenariusze lekcji dla nauczycieli szkoły podstawowej, gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej*, red. T. Stachurska-Maj i V. Urbaniak, Warszawa 2010.
- Belka A., *Kampania społeczna „Zostań rodzinnym archiwistą”*, „Archeion” 2014, t. 115, s. 733–734.
- Bewicz P., *Zwrot archiwalny: fenomen archiwum we współczesnej humanistyce*, praca doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. Waldemara Chorążyczewskiego, prof. UMK, Zakład Archiwistyki, Toruń 2018.
- Bewicz P., Sitkiewicz A., *Zmagania z postmodernizmem i koncepcje archiwum według La Capry, Derridy i Foucaulta*, „Archeion” 2015, t. 114, s. 98–110.
- „Bez korzeni nie zakwitniesz” – Warszawa moja małą ojczyzną. Scenariusze lekcji dla nauczycieli szkoły podstawowej, gimnazjum i liceum*, red. T. Stachurska-Maj, V. Urbaniak, Warszawa 2012.
- Biernat Cz., *Problemy archiwistyki współczesnej*, Warszawa 1977, s. 332.
- Chojcecka J., Jabłońska M., *Przestrzenie w archiwach. Archiwa w przestrzeni. Rzecz o obecności archiwów państwowych w świecie i społeczeństwie*, <https://xpxzhp.umcs.lublin.pl/Referaty/J.%20Chojcecka%20M.Jablonska%20Przestrzenie%20w%20archiwach.%20Archi->

- [wa%20w%20przestrzeni%20\(NDAP\)%20%E2%80%93%205%20IX%202019.pdf](#) [dostęp: 28.11.2019].
- Chorażyczewski W., *O archiwistykę integralną*, „Clio”, 2003, nr 3, s. 150–158.
- Chorażyczewski W., *Archiwista-teoretyk? Archiwozof? Archiwistyk?*, „Problemy Archiwistyki” 2009, nr 3, s. 11–16, https://archiwa.gov.pl/images/docs/problemy/WChorazyczewski_3.pdf [dostęp: 17.11.2019].
- Chorażyczewski W., *Metodologia archiwistyki: archiwistyka między nauką a refleksją*, [w:] *Archiwistyka na uniwersytetach, archiwistyka w archiwach*, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 1, red. W. Chorażyczewski, A. Rosa, Toruń 2009, s. 191–201.
- Chorażyczewski W., *Archiwum jako wykluczenie, czyli o pradawnych funkcjach archiwów*, [w:] *Nowe funkcje archiwów*, red. I. Mamczak-Gadkowska, K. Strykowski, Poznań 2015, s. 22–27.
- Chorażyczewski W., *O zbliżeniu bibliotek i archiwów w związku z pełnieniem przez nie funkcji naukowej*, [w:] *Oblicza archiwów i współczesne wyzwania archiwistyki. Studia archiwistyczne*, red. P.A. Czyż, D. Magier, Siedlce 2019, s. 21–42.
- Chorażyczewski W., *Teoria archiwalna. Skrypt dla studentów archiwistyki i zarządzania dokumentacją w roku akademickim 2018/2019* (praca niepublikowana), Toruń 2019, (rozdział: Funkcje a działalność archiwów), s. 45–53.
- Chorażyczewski W., *Funkcja a działalność naukowa archiwów (refleksja na marginesie studiów nad archiwistyką polską okresu międzywojennego)*, [w:] *W 100-lecie polskich archiwów państwowych*, red. I. Mamczak-Gadkowska, K. Skupieński, Poznań 2020, [w druku].
- Chorażyczewski W., *Kilka uwag o wyszukiwaniu w archiwach w powiązaniu z funkcjami społecznymi archiwów*, [w:] *Symposia Archivistica*, t. 7, red. A. Żeglińska, M. Żuławnik, Warszawa 2020, [w druku].
- Chorażyczewski W., Gut P., *Historia w archiwach i archiwa w historii. Udział archiwów państwowych w rozwoju historiografii polskiej*, [https://xppzhp.umcs.lublin.pl/Referaty/W.%20Chor%C4%85%C5%BCyczewski.%20P.%20Gut.%20Historia%20w%20archiwach%20i%20archiwa%20w%20historii%20%E2%80%93%20referat%20na%20Zjazd%20\(NDAP\)%20%E2%80%93%202%20IX%202019.pdf](https://xppzhp.umcs.lublin.pl/Referaty/W.%20Chor%C4%85%C5%BCyczewski.%20P.%20Gut.%20Historia%20w%20archiwach%20i%20archiwa%20w%20historii%20%E2%80%93%20referat%20na%20Zjazd%20(NDAP)%20%E2%80%93%202%20IX%202019.pdf) [dostęp: 28.11.2019].
- Ciechanowski H., *Warsztaty w archiwach*, [w:] *Zatrzymać przeszłość, dogonić przyszłość. Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Wrocław 5–7 września 2012 r.*, red. W. Chorażyczewski, K. Strykowski, Warszawa 2013, s. 501–522.
- Ciechanowski H., *Archiwum jako miejsce zapomnienia*, [w:] *Nowa archiwistyka – archiwa i archiwistyka w późnonowoczesnym kontekście kulturowym*, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 4, red. W. Chorażyczewski, W. Piasek, A. Rosa, Toruń 2014, s. 45–52.
- Ciechanowski H., *Działalność naukowa archiwów państwowych w koncepcjach Naczelnych Dyrektorów Archiwów Państwowych w XXI w. (Artykuł dyskusyjny)*, „Archeion” 2018, t. 119, s. 317–330.
- Ciechanowski H., Żuchowski T., *Działalność naukowa archiwów państwowych w latach 2011–2016*, [w:] *Archiwa, źródła, historia. Prace ofiarowane w siedemdziesiąte urodziny Profesora Władysława Stępnia*, red. E. Rosowska, H. Wajs, Warszawa 2018, s. 69–78.

- Cieślak A., *Edukacyjne funkcje archiwów – trudna misja w trudnej rzeczywistości*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 105–108.
- Czarnota T., *Problematyka działalności dokumentacyjnej współczesnych archiwów*, [w:] *Nowa archiwistyka – archiwa i archiwistyka w ponowoczesnym kontekście kulturowym*, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 4, red. W. Chorążyczewski, W. Piasek, A. Rosa, Toruń 2014, s. 53–70.
- Dereszyńska-Romaniuk M., *W kierunku obecności w przestrzeni publicznej. Edukacja i popularyzacja w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy*, [w:] *Z uczniami, kolegami i przyjaciółmi w świecie nauki. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Chorążyczewski, A. Żeglińska, Olsztyn 2014, s. 199–228.
- Derrida J., *Gorączka archiwum. Impresja freudowska*, przeł. J. Momro, Warszawa 2016.
- Educare necesse est – ale jak i dlaczego? Przykłady dobrych praktyk edukacyjnych*, red. V. Urbaniak, Warszawa 2017.
- Educare necesse est – powrót do źródeł. Przykłady dobrych praktyk edukacyjnych*, red. V. Urbaniak, Warszawa 2017.
- Foucault M., *Archeologia wiedzy*, przeł. A. Siemek, Warszawa 1977.
- Gry miejskie w działalności edukacyjnej archiwów*, red. H. Mazur, A. Rosa, Forum Edukatorów Archiwalnych, Kielce–Toruń 2017.
- Gut P., *O miejsce archiwów państwowych w badaniach nad historią regionu*, [w:] *Silva rerum opera historica, diplomatica et archivistica continens, Andreae Tomczak dedicata*, red. W. Chorążyczewski, M. Hlebionek, Toruń–Warszawa 2012, s. 151–160.
- Harris M., *The Rise of Anthropological Theory: A History of Theories of Culture*, Walnut Creek, Lanham, Oxford, Altamira Press 2001, s. 570–574.
- Headland T.N., A dialogue between Kenneth Pike and Marvin Harris. On emics and etics, https://scholars.sil.org/thomas_n_headland/controversies/emic_etic/introduction [dostęp: 15.11.2019].
- Husar B., *Kulturotwórcza, popularyzatorska i integracyjna rola archiwum jako łącznika przeszłości ze współczesnością na przykładzie różnorodnych przedsięwzięć Archiwum Państwowego w Katowicach*, [w:] *Archiwa bez granic. Pamiętnik VII Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Kielce 20–21 września 2017 r.*, red. W. Chorążyczewski, K. Strykowski, Warszawa 2019, s. 447–458.
- Jabłońska M., *Komunikacja społeczna i public relations w archiwach. Zarys problematyki badawczej*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2008, t. 2, s. 63–80.
- Jabłońska M., *W poszukiwaniu złotego środka: kilka uwag na temat wewnętrznej i publicznej pracy archiwów*, [w:] *Nowa archiwistyka – archiwa i archiwistyka w ponowoczesnym kontekście kulturowym*, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 4, red. W. Chorążyczewski, W. Piasek, A. Rosa, Toruń 2014, s. 151–161.
- Jabłońska M., *Nowe wyzwania archiwów. Komunikacja społeczna i public relations*, Toruń 2016.
- Jabłońska M., Urbański J., *Komunikacja w archiwum a jego wizerunek*, [w:] *Zatrzymać przeszłość, dogonić przyszłość. Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Wrocław 5–7 września 2012 r.*, red. W. Chorążyczewski, K. Strykowski, Warszawa 2013, s. 447–454.

- Kietliński M., *Rola edukacyjna Archiwum Państwowego w Białymstoku w propagowaniu dziejów „małej ojczyzny”*, [w:] *Edukacja w procesie integracji europejskiej*, red. H. Konopka, Białystok 2003, s. 259–263.
- Kowalczyk U., „Otworzyć świat archiwów na inne formy ekspresji kulturalnej” – działalność kulturalna i edukacyjna Archiwum Narodowego Francji, „Archeion” 2013, t. 114, s. 107–114.
- Kowalik-Bylicka J., *Formy oddziaływania archiwum terenowego na rozwój kultury lokalnej na przykładzie działalności Archiwum Państwowego w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim*, [w:] *Archiwa bez granic. Pamiętnik VII Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Kielce 20–21 września 2017 r.*, red. W. Chorążyczewski, K. Strykowski, Warszawa 2019, s. 439–446.
- Krochmal A., *Historyczny zasób Archiwum Państwowego w Przemysłu i jego znaczenie dla badań naukowych*, „Archeion” 2017, t. 116, s. 311–346.
- LaCapra D., *Historia w okresie przejściowym. Doświadczenie, tożsamość, teoria krytyczna*, tłum. K. Bojarska, Kraków 2009.
- Magier D., *Oddział terenowy archiwum państwowego w środowisku lokalnym*, „Archiwista Polski” 2001, nr 2(22), s. 69–71.
- Magier D., *Regionalna rola archiwum państwowego w epoce postindustrialnej*, [w:] *Archiwistyka na uniwersytetach, archiwistyka w archiwach*, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 1, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009, s. 213–225.
- Matuszak T., *Działalność Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim na polu popularyzacji zasobu archiwalnego (głos w dyskusji)*, [w:] *Archiwistyka na uniwersytetach, archiwistyka w archiwach*, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 1, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009, s. 235–240.
- Mazur H., *Czy możliwe jest historical edutainment w archiwach państwowych? Przykłady stosowania rozrywki i zabawy w działalności edukacyjnej archiwów państwowych w Polsce*, [w:] *Nauczanie przez zabawę*, red. G. Pańko, M. Skotnicka-Palka, B. Techmańska, Wrocław 2015, s. 149–170.
- Mazur H., *Od prac kulturalno-oświatowych do edukacji w archiwach państwowych. Dzieje myśli popularyzatorskiej i przegląd piśmiennictwa z lat 1930–2014*, „Archeion” 2015, t. 116, s. 244–290.
- Mazur H., *Edukacja archiwalna w Polsce – realna potrzeba czy przejściowa moda?*, [w:] *Historia – pamięć – tożsamość w edukacji humanistycznej*, t. 4, *Archiwum jako „strażnik pamięci”*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, A. Słaby, Kraków 2017, s. 19–32.
- Mazur H., *Z problematyki badań nad działalnością oświatową archiwów*, „Archeion” 2017, t. 118, s. 22–47.
- Mazur H., *Działalność edukacyjna archiwów państwowych w zakresie współpracy ze szkołami*, praca doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. Waldemara Chorążyczewskiego, prof. UMK, Zakład Archiwistyki, Toruń 2019.
- Menne-Haritz A., *Dostęp do archiwów, czyli przeformułowanie archiwalnego paradygmatu*, „Archeion” 2002, t. 104, s. 68–96.
- Nowe funkcje archiwów*, red. I. Mameczak-Gadkowska, K. Strykowski, Poznań 2015.
- Pańków S., *Archiwa*, Warszawa 1969.

- Piasek W., *Archiwa – Archiwistyka – Kultura. Wprowadzenie do lektury. Głos z zewnątrz: „Ja” w archiwistyce i archiwum – antropologizowanie archiwistyki. Propozycja toruńskiego środowiska archiwistów*, [w:] *Archiwa – Archiwistyka – Kultura*, red. W. Chorążyczewski, W. Piasek, A. Rosa, Toruń 2020, [w druku].
- Ricoeur P., *Archives, documents, traces*, Paris 1978.
- Ricoeur P., *Historia, pamięć, zapomnienie*, tłum. J. Margański, Kraków 2006.
- Rosa A., *Archiwa między historią i pamięcią. Antropologizowanie archiwistyki*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2008, t. 2, s. 99–127.
- Rosa A., *O pożytkach z refleksji antropologicznej w archiwistyce – funkcja edukacyjna archiwów*, [w:] *Archiwistyka na uniwersytetach, archiwistyka w archiwach*, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 1, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009, s. 203–211.
- Rosa A., *Funkcja edukacyjna archiwów – stan badań i definicja*, „Archeion” 2009–2010, t. 111, s. 331–351.
- Rosa A., *Funkcja edukacyjna archiwów*, Warszawa 2012.
- Rosa A., Siuda K., *Antropologia kulturowa i metody etnograficzne w archiwistyce*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2018, nr 9(11), s. 179–194.
- Rosa A., Siuda K., *Analiza egodokumentalna pamiętników archiwistów jako przyczynek do poznania mentalności określonej grupy zawodowej*, [w:] *Pogranicza archiwistyki*, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 6, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2019, s. 85–100.
- Ryszewski B., *Archiwistyka – przedmiot, zakres, podział (studia nad problemem)*, Poznań–Warszawa 1972.
- Ryszewski B., *Udostępnianie zasobu*, [w:] H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 88–98.
- Walichnowski T., *Kierunki rozwoju archiwistyki polskiej*, Warszawa–Łódź 1979.
- Wiśniewska M., *Archiwum społeczne – archiwum emocji*, [w:] *Nowa archiwistyka – archiwa i archiwistyka w ponowoczesnym kontekście kulturowym*, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 4, red. W. Chorążyczewski, W. Piasek, A. Rosa, Toruń 2014, s. 77–86.
- Wiśniewska-Drewniak M., *Inaczej to zniknie. Archiwa społeczne w Polsce – wielokrotne studium przypadku* [preprint], Toruń 2019, <https://158.75.1.72/handle/item/6105> [dostęp: 15.11.2019].

